

Лекція 14. Місце українського суспільства в соціальній еволюції людства

План

1. Зміст поняття «соціальна еволюція».
2. Соціоісторичний організм України.
3. Шляхи розвитку суспільства і Україна.
4. Трансформація соціоісторичного організму України.

1. Зміст поняття «соціальна еволюція»

У сучасному глобалізованому світі відбуваються суперечливі зміни, що характеризуються, з одного боку, *прогресом у науково-технічній, виробничій та інформаційній сферах*, а з другого боку, *посиленням соціальної деградації не лише соціальних груп та спільнот, а й цілих суспільств*. Соціальні зміни в різних країнах світу потребують адекватної оцінки, що враховує визначальні процеси в контексті соціальної еволюції людства. Саме соціальні зміни в кожній країні на тривалих проміжках часу, що вимірюється десятиліттями, в порівнянні зі змінами в інших країнах (групах країн) позначають основні тенденції та загальний напрямок руху суспільства.

В останні десятиліття у світі спостерігаються соціальні трансформації, які характеризуються кардинальними *змінами статусних позицій* багатьох держав. Дивує досвід **Сінгапуру**, який був колонією Великобританії до 1965 р., а після здобуття незалежності протягом трьох десятиліть пройшов *шлях із третього світу до першого*. Не менш вражаючими є результати *модернізації Китаю*, що вийшов на передові позиції у боротьбі за лідерство у соціальній еволюції людства. Разом із піднесенням низки народів на сходах соціальної еволюції спостерігається і зворотний процес, деградація та занепад, втрата цілісності та самостійності держав, у тому числі на пострадянському просторі. І підйом, і занепад як наслідок зміни статусного стану держав є наслідком вибору елітами цих країн шляху, яким рухалося кожне суспільство. *Вибір шляху розвитку кожного суспільства і держави залежить від розуміння його елітами основних тенденцій у розвитку світового порядку та місця даного соціоісторичного організму в системі геополітичних координат*. Якщо ж національні еліти ігнорують ці геополітичні обставини, то їх народи не тільки втрачають ресурси та можливості просування сходами соціальної еволюції, а й потрапляють в *екзистенційну пастку*.

В розвитку соціології як науки неперевершену роль відіграли *концепція соціального організму та концепція соціальної еволюції*. Один із засновників соціології Г. Спенсер обґрунтував *ідею соціальної еволюції*, сутність якої полягає в розвитку *соціального організму*, ускладненні його структури, диференціації функцій його складових, посилення взаємодії між ними. Ідеї соціального організму і соціальної еволюції сприяли формуванню *теорії структурного функціоналізму*, але у вченні Г. Спенсера *не враховувалася творча роль людини у творенні суспільства*, основним фактором визнавалися *еволюційні процеси*.

За певних суспільно-політичних обставин в науковому середовищі певні групи науковців ставили під сумнів як *концепцію соціального організму*, так і *концепції еволюції*. Разом з тим, *як теорія соціального організму, так і*

еволюційний підхід до вивчення соціальних процесів продовжують виявляти вагомий потенціал в методології соціального пізнання. Американський політолог Г. Кіссінджер у своєму дослідженні «Світовий порядок» один із підрозділів назвав «Еволюція міжнародного порядку».

Соціальна еволюція – це поняття, що позначає зміни в суспільстві, їх спрямованість, порядок, певні стани соціальних систем, які постають результатом тривалих змін попередніх станів. Поняття «соціальна еволюція» має величезний евристичний потенціал для вивчення змін у таких феноменах як соціальна система, соціальний організм, суспільство, соціальний порядок, світовий порядок тощо.

Зміст соціальної еволюції завжди відображає зміну форм соціальної організації життя людей. Важливими складовими світового еволюційного процесу були процеси утворення народів, держав, націй та цивілізацій. На певному етапі світової історії взаємодія цих історичних суб'єктів поставила питання про світовий порядок як певний результат еволюційного процесу.

Соціальна еволюція людства – це поняття, що позначає якісні зміни стану великих соціальних систем, що включають великі соціоісторичні організми, системи наддержавного рівня та цивілізації, взаємозв'язки між якими в ході історичного процесу утворюють певні системи світового порядку.

Г. Кіссінджер розкрив сутність феномену світового порядку, визначив цивілізаційний фундамент, який детермінує формування моделей світового порядку, виділив основні моделі світового порядку, що сформувалися протягом останніх століть. В розділі 9 «Моделі світового порядку» наведено коротку характеристику обґрунтованих дослідником Г. Кіссінджером основних моделей світового порядку, що сформувалися протягом останніх століть, – *Європейської, Московської, Китайської, Американської, а також Ісламської концепції світового порядку.*

Навіть коротка характеристика розроблених Г. Кіссінджером теоретичних моделей світового порядку засвідчує, що *ці моделі виростають із уявлень про внутрішній лад кожної із цих систем наддержавного рівня, які, у свою чергу, обумовлені потребами забезпечення безпеки суспільства та мають власний світоглядний фундамент.* Зміст та характер моделей світового порядку визначається їхньою цивілізаційною специфікою.

А. Зінов'єв доводить, що всі теорії соціальної еволюції виходили з погляду на еволюцію людства як на стихійний, не запланований, не підконтрольний волі та свідомості людей природно-історичний процес. У другій половині ХХ століття відбувся *еволюційний перелом*, соціальна сутність якого полягає у двох процесах: 1) *перехід людства від епохи суспільств до епохи надсуспільств*; 2) *перетворення історичного процесу зі стихійного та некерованого в проєктований та керований.*

Після Другої світової війни у світі склалася *двополюсна система світоустрою*, в якій взаємодія двох наддержав – США та СРСР, які були лідерами «вільного світу» та соціалістичного табору, визначало напрями руху людства. Між суспільствами велася «*холодна війна*», яку А. Зінов'єв вважає *еволюційною війною*. Головним «противником західністського надсуспільства» був Радянський Союз, який випередив західний світ в еволюційному відношенні більш ніж на півстоліття. Для Заходу проблема розгрому СРСР була не просто

проблемою ослаблення військового, політичного, ідеологічного та економічного конкурента. Це була *проблема знищення еволюційного конкурента*, який погрожував влаштувати світовий порядок за своїм планом і мав на це реальні шанси». На думку А. Зінов'єва, головною перешкодою на шляху західністського надсуспільства до світової гегемонії після краху радянського блоку та Радянського Союзу стає комуністичний Китай.

Через два десятиліття підтвердився прогноз А. Зінов'єва про те, що саме *Китай перетвориться на потужну індустріальну державу та основного конкурента Заходу у боротьбі за лідерство у соціальній еволюції людства*. Підйом Китаю відбувався за умов трансформації світового порядку. Після розпаду СРСР протягом двох десятиліть у світі встановилася гегемонія США, період однополярного світу, що прийшов на зміну біполярному.

3. Бжезінський визнав, що в процесі фінансової кризи 2007 р. стало очевидним, що для подолання економічних труднощів вже недостатньо зусиль США та Заходу, тепер потрібна участь держав, яких до останнього часу до участі у вирішенні світових фінансово-економічних проблем не допускали. Підйом на вершину світового панування Японії, Китаю та Індії кардинально змінив баланс світових сил. Отже, політолог констатував початок *формування багатопольярного світу*.

Для України, як і для інших країн, *розуміння ролі соціальної еволюції* людства полягає в тому, що українському суспільству як соціальному організму країни доводиться взаємодіяти з іншими такими ж організаціями (конкурувати, боротися, співпрацювати тощо). В процесі цієї взаємодії мають місце *соціальні процеси, що змінюють стани, статуси і ролі цих соціальних організацій*, тобто відображають *тенденції, напрями і шляхи руху суспільства*, його здобутки і втрати, тобто ті фактори, що формують майбутнє країни.

Короткий огляд соціальної еволюції людства дає підстави для таких висновків. Соціальна еволюція людства є такими змінами в життєдіяльності цивілізаційних систем, які дозволяють їм зберігати себе, а світовий порядок є балансом, що забезпечує мир між цивілізаціями. У соціальній еволюції людства можна назвати такі періоди формування світового порядку: 1) З XVII в. до середини XX ст. встановилася система міжнародного ладу, в якій взаємодіяли всі цивілізації, але *домінуючу роль відігравала Європейська цивілізація*. 2) У результаті Другої світової війни сформувався *двополюсний світовий порядок, у якому між СРСР та Заходом велася боротьба за лідерство у соціальній еволюції людства*. 3) Після розвалу СРСР встановився *однополярний світовий лад, заснований на гегемонії США*. 4) З кінця першого десятиліття XX ст. *однополярний світ почав змінюватися багатопольярним*. Цей чинник і визначатиме характер подальшої соціальної еволюції людства. Основним критерієм цього процесу буде спроможність соціальної системи відповідати на виклики часу.

2. Соціоісторичний організм України

Актуальність осмислення пострадянського українського суспільства як соціоісторичного організму зумовлена впливом на цю соціальну реальність, що історично сформувалася як органічна цілісність, соціальних процесів, що

здійснюються з участю суб'єктів державного і соціального управління, які можуть зберігати або руйнувати цю цілісність.

М. Шульга констатував великі *труднощі вітчизняної науки в поясненні і оцінці того, що відбувається в країні*. «Ми не маємо надійної теорії пояснити нинішній стан українського суспільства, у нас немає необхідного для цього понятійно-категоріального апарату. ... Спроби імпортувати для нашого суспільства пояснювальні схеми, що виникли для пояснення інших суспільств, на перевірку неодноразово виявлялися теж малопродуктивними». Дослідник зробив такі **висновки про ключову проблему і одне з основних завдань вітчизняної суспільствознавчої науки**: 1) Ніхто окрім самих українських соціологів, не здатний створити адекватну картину українських соціальних реалій, дати їх кваліфікований аналіз, розробити пояснювальну теоретичну модель суспільних процесів. 2) Перед наукою гостро стоїть завдання створення картини соціологічного бачення сучасного українського суспільства. Потрібні теоретичні моделі пояснення того, що відбувається в країні, потрібен розгалужений науковий апарат, здатний дати адекватний практиці образ суспільства. Без цього наше соціальне життя залишатиметься непоясненим, а, отже, некерованим і не прогнозованим. Зазначені реалії стану осмислення українського суспільства зумовлюють пошук нових підходів до розуміння тих процесів, що відбуваються в ньому.

Науковці **С. Кримський** і **Ю. Павленко** обґрунтували, що формування певного народу як етно-соціо-культурної системи з власною національною самосвідомістю передбачає утворення відповідного життєздатного **соціального організму** завдяки самоорганізації значної та близької в культурно-діалектному відношенні кількості людей, що мешкають на спільній території, усвідомлюють спільність своїх інтересів і готові обстоювати їх. Національна культура у цій системі виконує функцію найважливішого регулятора поведінки членів відповідного соціуму. Пострадянське українське суспільство виникло не з державно-племінних союзів, а в результаті поділу радянського суспільства, але це не заперечує того, що воно є соціальним організмом.

В радянські часи поняття «**соціальний організм**» на десятиліття було виключене з наукового обігу, мабуть, з причини безпосереднього відношення до національних питань і міжнаціональних відносин. **Ю. Семенов** у 60-х роках ХХ століття зробив спробу повернути до наукового обігу поняття «соціальний організм», але не знайшов у цьому підтримки науковців. Пізніше він розробив **концепцію соціоісторичного організму**.

Соціально-історичний організм (скорочено – «**соціор**») розглядається як конкретне суспільство, яке являє собою відносно самостійну одиницю історичного розвитку, яка локалізована в просторі та часі, займає певну територію і підпорядкована одній публічній владі. *Соціори є головними, первинними суб'єктами історії і водночас основними об'єктами історичного дослідження*. Кордони соціорів у класовому суспільстві, як правило, співпадали з державними кордонами. Те, що колонії були особливими соціорами, не означає, що вони були особливими державами. Поділ однієї держави на кілька самостійних рано чи пізно приводив до утворення кількох соціорів. Існує два основні способи проведення кордонів між соціорами. **Геосоціальні організми** або **геосоціори** характеризуються невідривністю соціоісторичного організму від

території і називаються *державами*. Іноді геосоціальні організми позначають поняттям «країна», але це поняття щодо минулого носить багато в чому умовний характер. *Демосоціальні організми* або *демосоціори* розглядалися як соціоісторичні організми, що складаються з населення, вони являють собою особливо організоване та структуроване населення. Якщо геосоціальний організм невіддільний від території, яку він займає, то демосоціальний – від особового складу населення. Розглянута концепція розкриває специфіку визначальних типів соціальних суб'єктів (геосоціорів і демосоціорів) в історичному процесі.

Концепція соціоісторичного організму чітко корелюється із такими поняттями як «історичний процес», «історичний стан», «розвиток соціальних організмів», які були ґрунтовно розроблені в творчості В. Воловика.

В. Воловик визначив зміст понять для вивчення соціального організму. *Історичний процес* – це одне з основних понять соціальної філософії і філософії історії, що позначає сукупність послідовно змінюючих одне одного історичних подій і станів, які об'єктивно склалися, і в яких знаходить свій вираз маюча певну спрямованість зміна суттєвих властивостей і відношень, притаманна соціальному організму, що перебуває у розвитку. *Розвиток соціальних організмів* (будь то певний клас, конкретне суспільство чи людство в цілому) з'являється як складноорганізована система економічних, політичних, соціальних і духовних процесів, що характеризують все різноманіття життєдіяльності того або іншого соціального організму. Під *історичним станом* розуміється не вся сукупність властивостей і стосунків, притаманних даному соціальному організму в конкретний період його становлення і розвитку, а лише та частина, в якій знаходить своє вираження стан сутності соціального організму.

Рух українського суспільства від стану радянського періоду до стану пострадянського характеризувався порушенням рівноваги між соціальним відтворенням і трансформацією. **Е. Гідденс** визначив *аналіз співвідношення між соціальним відтворенням і трансформацією як соціологічну проблему*. «Неперервність та змінність у суспільному житті можна уявити у вигляді «суміші» навмисних і ненавмисних наслідків людських дій. Завдання соціології – дослідити отриманий в результаті баланс між соціальним відтворенням і трансформацією. Соціальне відтворення показує, яким чином суспільство «підтримує своє життя» в часі, трансформація означає зміни, до яких схильні суспільства» [6, с. 32-34]. Отже, *життєдіяльність соціального організму складається із соціального відтворення, яке його зберігає, і трансформації, яка його змінює, а баланс цих процесів зберігає цей організм*.

З позицій цивілізаційного підходу глибокий аналіз проблеми цілісності соціального організму країни та впливу на нього факторів, що зміцнюють або послаблюють цей організм, знаходимо в творах **С. Кара-Мурзи**. Він зазначає: «Творець і «держатель» країни – народ. Перша умовою міцності країни – об'єднання її населення в народ багатоманітними зв'язками. Головних типів таких зв'язків можна виділити близько сотні, об'єднати їх у десяток «пучків». В духовному плані об'єднання в народ означає наявність спільного культурного ядра (світогляд, поняття про добро і зло), спільного образу «благого життя». В плані земному – спільний для народу реальний образ життя, приналежність до

одного типу цивілізації». *Головною умовою життєздатності цивілізації є надійний захист її генетичного апарату, який виконує свої функції тільки за умови його високої стійкості.* До головних систем цивілізації, які необхідно безперервно відтворювати, відносяться такі. 1) *Народ (нація)* в його якісних і кількісних параметрах і в структурній повноті (тобто відтворювати весь перелік необхідних для життя цивілізації спільнот, що виконують весь набір необхідних рольових функцій). 2) *Природні умови* (територія, ґрунти та надра, водні ресурси, біогеоценози). 3) *Культура* у всіх її зрізах (зокрема, *універсум символів та цінностей; знання, навички та вміння, системи їх соціодинаміки; мистецтво*). 4) *Техносфера*. 5) *Господарство*. 6) *Держава*. Отже, генетичний апарат соціального організму країни забезпечує відтворювальні процеси, що зберігають його цілісність.

Таким чином, запропонована *методологія дослідження суспільства як соціоісторичного організму* ґрунтується на використанні таких понять як «соціоісторичний організм», «історичний процес», «історичний стан» та «розвиток соціальних організмів», а *критерієм оцінки впливу соціальних процесів на суспільство є закон рівноваги між соціальним відтворенням та трансформацією.* Ця методологія дозволяє осмислити такі важливі проблеми пострадянського українського суспільства: *Як виник цей соціоісторичний організм? Як він розвивався і в якому напрямку рухався? Як і чому він змінювався? Які основні тенденції соціальних змін, що притаманні йому на даному етапі розвитку? Яких змін зазнав генетичний апарат соціального організму України? Перед якими загрозами і ризиками він опинився?*

3. Шляхи розвитку суспільства і Україна

Після десятирічного досвіду впровадження неоліберальних реформ в Україні **М. Павловський** розробив *загальну характеристику можливих шляхів розвитку суспільства*, проаналізувавши ті чинники, що визначають модель розвитку країни (форми власності, державне регулювання та ринкове саморегулювання, економічні реформи, стійкість економічної системи).

Виходячи з того, що протягом перших десяти років ринкових реформ Україна із першої десятки найрозвинутіших країн світу була відкинута далеко за 100 місце, М. Павловський ставить питання про можливі стратегічні шляхи розвитку суспільства і механізми, які надійно забезпечують його прогресивний розвиток. Для визначення стратегічних шляхів розвитку суспільства дослідник розробив своєрідну систему координат *«Ступінь втручання держави в економіку»* (СВДЕ), що відображена в наступній схемі (див. рис. 1).

Ступінь втручання держави в економіку визначається формами власності і перебуває в межах від 0 до 100 відсотків. Втручання держави в економіку на рівні нульового відсотка відповідає моделі вільного ринку, або класичного капіталізму, а повне (близько 100 відсотків) – моделі державного соціалізму.

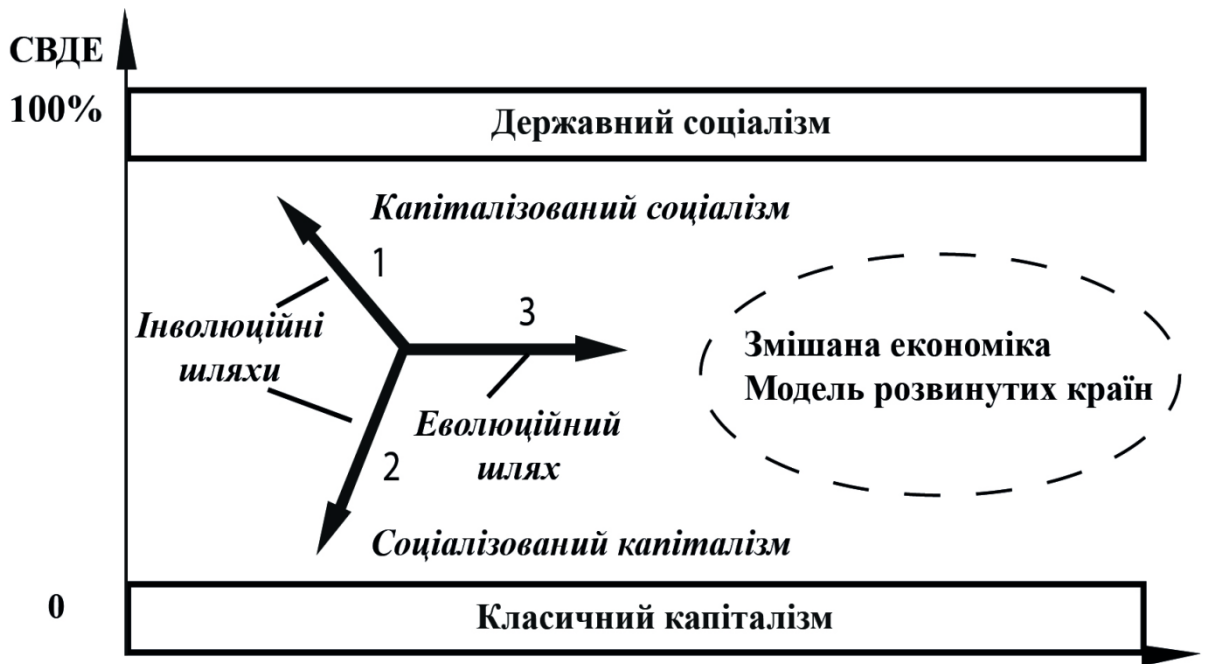

Рис. 1. Шляхи розвитку суспільства

Оскільки втручання держави в економіку не може бути меншим за нуль та більшим за 100 відсотків, ця система координат унаочнює межі (крайнощі), в яких розвивається суспільство. З одного боку, **класичний (дикий) капіталізм**, а з іншого – **державний соціалізм**. Між цими межами знаходиться простір змішаної економіки – **модель розвинутих країн**. Залежно від того, до якої межі ближче модель певної країни, її можна назвати або капіталізованим соціалізмом (соціальні принципи переважають) або, якщо вона ближче до верхньої межі, – державним соціалізмом. Соціалізованим капіталізмом (переважають принципи свободи особистості) можна назвати таку модель, якщо вона наближається до нижньої межі – класичного (дикого) капіталізму. Така крайність, як класичний капіталізм, формувалась у ХІХ ст. на основі ідеї вільного підприємництва і доктрини невтручання держави в економіку. **Дж. Сорос** назвав цю крайність «**ринковий фундаменталізм**» (однофакторна модель максималізації прибутку). Крайності розвитку суспільства (державний соціалізм і класичний капіталізм) за своєю ідеологією хоча принципово й відрізняються і багато в чому протилежні (з одного боку – рівність, з іншого – повна свобода особистості, централізована планова економіка – і ринкова система, державне регулювання – і ринкове саморегулювання, закритість – і відкритість суспільства, жорсткий протекціонізм – і радикальна лібералізація), але вони мають і багато спільного – **створюють сприятливі умови для авторитарних і навіть тоталітарних режимів, несприятливі до національної ідеї і національного інтересу**, не сприяють прогресивному розвитку, а призводять до деградації суспільства.

Першим вичерпав себе класичний капіталізм (вільний ринок) під час кризи 1932-1933 рр., коли ринкова система США була врятована за допомогою нового курсу **Ф. Рузвельта** або, як називають інші, економічної революції **Кейнса**. Суть її полягала в нарощуванні системного цілеспрямованого втручання держави в економіку з метою приборкання ринкового хаосу, створення робочих місць, розв'язання соціальних проблем. **Ці заходи стали початком і основою для**

утвердження змішаної економіки в розвинутих країнах. Наприкінці ХХ ст. вичерпав себе і державний соціалізм, що спричинило розпад соціалістичної системи. Спираючись на наведений аналіз, М. Павловський виділяє три стратегічні шляхи розвитку суспільства. Два інволюційних – повернення до державного соціалізму початку ХХ ст. та повернення у XVIII – XIX ст. до моделі вільного ринку, вільного підприємництва (за Дж. Соросом, до ринкового фундаменталізму). Еволюційний – третій шлях – це рух у коло розвинутих держав за моделлю змішаної економіки.

Правлячи класом України було обрано курс моделі вільного ринку, тобто *інволюційний шлях розвитку економіки, шлях занепаду і деградації суспільства*. Перехід від економіки з майже повним одержавленням власності в УРСР до економіки з питомою вагою приватної власності в розмірі 93 % від загального обсягу означає, що українське суспільство вже три десятиліття рухалося інволюційним шляхом до класичного (дикого) капіталізму.

У фундаментальній праці **«Новий курс: реформи в Україні. 2010-2015. Національна доповідь»** визнається, що *незалежна Україна переживає процес перетворення на периферію світової капіталістичної системи*. Бути периферією – означає бути включеним до світових виробничо-вартісних ланцюгів як джерело сировини, дешевої робочої сили і місце зосередження низькотехнологічних екологічно шкідливих галузей, що виробляють продукти з низькою доданою вартістю. Тому країни периферії не мають можливості акумулювати достатньо ресурсів для забезпечення потреб власного розвитку, відчують нестачу капіталів і залежать від світових центрів накопичення капіталу. Україна, як будь-яка країна периферії капіталістичного світу, збагачує центри за рахунок надання їм дешевої робочої сили, дешевих товарів і вивозу капіталу у формі репатріації прибутку іноземними підприємцями, переведенню в офшорні зони капіталів українських олігархів, а також через механізм обслуговування зовнішнього боргу. Борг перед міжнародними фінансовими інститутами зростає внаслідок постійного знекровлення економіки в результаті діяльності коаліції місцевих правлячих класів та транснаціонального капіталу. *Периферизація українського суспільства є наслідком його включення до світової капіталістичної системи на засадах Вашингтонського консенсусу*. Ринкові реформи здійснювалися як «шокова терапія», нав'язана – Міжнародним валютним фондом та Всесвітнім банком країнам Центральної та Східної Європи як єдино можливий шлях забезпечення економічного зростання. Неоліберальні реформи, які включали приватизацію, лібералізацію фінансів і торгівлі, дерегуляцію економіки, мали на меті відкрити транснаціональному капіталу нові, до того закриті для нього сфери діяльності, та вбудувати так звані країни з перехідною економікою в світову капіталістичну систему на позиції експлуатованої периферії.

4. Трансформація соціоісторичного організму України

Розглянемо основні соціальні процеси, що мали вплив на цілісність соціального організму пострадянської України. Визначальні тенденції цих соціальних процесів були пов'язані із проведення неоліберальних реформ, що розгорнулися в 90-х роках ХХ століття і продовжуються до останнього часу. Ці реформи мали визначальний вплив на економічну систему України, соціальну

структуру її населення, формування і функціонування політичної системи, зміну духовного життя країни та демографічну ситуацію в ній.

М. Павловський визначив сутність реформ: *«Економічні реформи – це такі перетворення, такі зміни в системі ведення господарства, організації виробництва і управління економікою, грошово-фінансовою, соціальною та екологічною сферами, які зачіпають співвідношення між різними формами власності, між державним регулюванням і ринковим саморегулюванням, між лібералізацією і протекціонізмом, між закритістю та відкритістю суспільства, між рівністю і свободою, між глобалізацією і самодостатністю економіки, між інтеграцією і національними інтересами. Особливий вид реформ проводиться в постсоціалістичних країнах. Ці реформи пов'язані з переходом від централізованої планової економіки до ринкової. Економічні реформи в цьому разі трансформують суспільство, ведуть до змін соціально-економічного середовища»*.

Реформування як перехід від соціалізму до ринкових відносин у другій половині ХХ ст. проводився за двома моделями. Перша – за єдиною *моделлю Чиказької неоконсервативної школи на базі монетаристської теорії Фрідмана*, яку впроваджували в життя Міжнародний валютний фонд (МВФ) і Світовий банк (СБ), як у латиноамериканських, так і в постсоціалістичних країнах. Друга – це *модель реформ Китайської Народної Республіки, в основу якої покладена інноваційна теорія М. Туган-Барановського* на основі інновацій та інвестицій у пріоритетні галузі. Реформи за першою моделлю виявились надзвичайно руйнівними. Україна за 10 років реформ утратила майже 75 відсотків свого економічного потенціалу і була відкинута із десятки найрозвинутіших країн світу далеко за 100-е місце. Китай же за роки реформ мав приріст ВВП на рівні 8–12 відсотків за рік і протягом усього періоду – зростання добробуту свого населення. Отже, неоліберальні реформи визначили рух пострадянської України.

Одним із важливих наслідків ринкових реформ в Україні постає *процес деіндустріалізації економіки країни*. З початку входження України (1991 р.) до світового економічного простору впродовж 25 років більшість країн наростила обсяги промислового виробництва, проте в Україні воно не тільки скоротилося, склавши (без урахування тіньового сектору) у 2016 р. лише 72% від рівня 1990 р., але й зазнало серйозних деструктивних структурних змін, повністю протилежних тим, які відбулись у світовій індустрії. Істотно збільшилося структурне безробіття, але не з причин підвищення технологічності та продуктивності праці, як на Заході, а внаслідок фізичної ліквідації тисяч переробних підприємств (у тому числі високотехнологічних). Соціальна й економічна ціна деіндустріалізації України – це скорочення зайнятості і декваліфікація робочої сили, руйнування виробничих потужностей та інфраструктури індустріальних центрів, створеної у прив'язці до потреб функціонування промислових підприємств. Це кількісне і якісне зменшення промислового і наукового потенціалу, без відновлення яких як бази подальшої неоіндустріалізації неможливо реалізувати стратегію інноваційного розвитку економіки України. Ще тяжчими є соціальні наслідки деіндустріалізації – погіршення соціального і фізичного здоров'я населення, зниження рівня та якості життя, зростання соціальної нерівності.

Аналізуючи наслідки глобалізації для країн пострадянського простору, **Джозеф Стігліц** писав: «Для більшості мешканців колишнього Радянського Союзу економічне життя за капіталізму виявилось навіть гіршим, ніж про нього казали старі комуністичні вожді. Перспективи майбутнього похмурі. Середній клас зруйновано, створено систему «кумівського» й мафіозного капіталізму, а єдине досягнення – запровадження демократії з важливими свободами, включно зі свободою преси – виявляється в кращому разі недостатньо міцним...».

Ринкові реформи в Україні супроводжувалися *деіндустріалізацією* її економіки. Були ліквідовані галузі виробництва: електронна та радіотехнічна промисловість, приладобудування, суднобудування, сільськогосподарське машинобудування. До жалюгідного стану вже доведене виробництво авіаційної та космічної техніки.

Одним із основних наслідків деградації економіки та виробничого потенціалу стала *деградації робочої сили* в Україні. В період з 1990 р. по 2015 р. чисельність працівників скоротилася: в промисловості з 7,8 млн. осіб до 2,2 млн., тобто в 3,5 рази; у будівництві – з 2,4 млн. осіб до 0,2 млн., у 12 разів; у сільському господарстві – з 4,4 млн. осіб до 0,5 млн., у 8,8 разів; в транспорті – з 1,8 млн. осіб до 0,7 млн., у 2,5 рази; в освіті, культурі, науці та мистецтві – 3 млн. осіб до 1,7 млн., в 1,7 рази. Загальна кількість працівників, які зайняті у названих галузях економіки, зменшилася із 19,4 млн. осіб до 5,3 млн., тобто в 3,6 рази. Це є свідченням того, що близько 14 млн. осіб були позбавлені звичної роботи та джерела доходів. Вони були виключені зі сфер життєдіяльності суспільства, змушені були шукати нові засоби до існування, боротися за виживання, тобто пережили *процес маргіналізації*.

В пострадянський період українське суспільство переживає *глибоку демографічну кризу*. За даними органів державної статистики, за всю свою історію Україна досягла найбільшої чисельності населення на 01.01.1993 р., коли воно становило 52,244 млн. осіб. На 01.01.2018 р. загальна чисельність населення України склала 42,234 млн. осіб. Отже, протягом 25 років населення України скоротилося на 10 млн. осіб., або на 19 %. З 1 по 26 грудня 2019 р. в Україні проводився пробний електронний перепис населення, згідно з даними якого, на території України (без урахування анексованого Росією Криму та окупованих територій Донбасу) проживає 37 млн. 289 тисяч осіб, тобто її населення за останні 27 років скоротилося на 15 млн. осіб.

Таким чином, *ринкові реформи спричинили процеси приватизації, деіндустріалізації, масової маргіналізації населення, переходу до ліберальної держави, депопуляції населення, тобто ті процеси, що визначають характер трансформації українського суспільства*. Ці процеси зумовили глибокі, іноді кардинальні, соціокультурні зміни в житті громадян України.